

II, 253-258). Sipahiler 12 Şâban 1003'te (22 Nisan 1595) yenîçerilere mevâcib çıkıp para yetmediği için kendilerine ulûfe verilmediğinden dolayı tekrar ayaklandılarsa da bu isyan yenîçeriler tarafından bastırıldı. 26 Şâban 1011'de (8 Şubat 1603) kapıkulu sipahileri Vezîriâzam Yemişçi Hasan Paşa'yı mevkinden uzaklaştırmak isteyen, başını Sadâret Kaymakamı Güzelce Mahmud Paşa'nın çektiği muhalif grubun tahrikleriyle yeniden isyan çıkardılar. Yemişçi Hasan Paşa hemen İstanbul'a dönerek padişahın, ulemânın ve özellikle yenîçerilerin desteğini arkasına alıp sipahi isyanını kanlı bir şekilde bastırdı (Hasanbeyzâde Ahmed, III, 682-736). 8 Receb 1031'de (19 Mayıs 1622) birlikte hareket eden sipahilerle yenîçerilerin devrin hükümdarı II. Osman'ı hal' ve katil olayına da karıştıkları bilinmektedir. Yenîçeri ve sipahilerin başını çektiği âsiler, IV. Murad döneminde 1041 Receb ve Şâbanında (Şubat ve Mart 1632) iki büyük isyan daha çıkardılar. IV. Murad ilkinde isteklerine boyun eğdiyse de daha sonra sipahileri ağır bir şekilde cezalandırdı (a.g.e., III, 1032-1037).

1648'de Sultan İbrâhim'in tahttan indirilip katlinden sonra yenîçerilerin desteğiyle vezîriâzam olan Sofu Mehmed Paşa'nın devlet kurumlarındaki aksaklıkları gidermek için yaptığı bazı icraatları ve Kethüdâ Mehmed Ağâ'nın haphishanelerdeki birkaç suçlu sipahiyi katletmesi üzerine 7 Şevval 1058'de (25 Ekim 1648) sipahiler Üsküdar'da isyan bayrağını açtılar. Aslında sipahilerin isyan etmesinin en önemli sebebi gerekli terfilerin yapılmasıydı. Üsküdar'daki sipahiler kendilerine gönderilen nasihatçileri geri çevirdiler ve bölük bölük İstanbul'a geçtiler. Sofu Mehmed Paşa isyanın giderek önü alınmaz bir duruma geldiğini görünce yenîçerilere sığındı ve ulemâdan âsilerin katline dair bir fetva aldı. Bu isyanda sipahilere yenîçeriler eliyle ağır bir darbe daha vuruldu. Bir süre sonra Anadolu'daki kapıkulu sipahilerinden olup Niğde'de ikamet eden Gürcü Abdünnebî öldürülen arkadaşlarının intikamını almak için İstanbul'a yürüdüysen de Maltepe'den ileri geçemedi (Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, s. 2-17; Mehmed Halife, s. 17-29; *Albertus Babouvius*, s. 37-38; Akkaya, s. 81-91). 8 Cemâziyelevvel 1066'da (4 Mart 1656) maaşları ayarı düşük akçe ile ödenmeye çalışılınca sipahi ve yenîçeriler huzursuzluk çıkardılar. Âsiler, padişahı öldürülmesini istedikleri otuz kişinin cesedini teker teker Sultanahmet Meydanı'ndaki Çınar ağacına astılar (Vak'a-i Vakvakiyye / Çı-

nar Vak'ası). İsyân sonunda sipahi ağaları her istediklerini yaptırmaya başlayınca IV. Mehmed yenîçerileri kendi yanına çekerek bu sipahi ağalarını sarayda katletti (Thévenot, s. 183-192; Akkaya, s. 133-138).

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında 19 Rebîülevvel 1067'de (5 Ocak 1657) hazineye yaşanan sıkıntı sebebiyle maaşları ödenmeyen sipahiler yine isyan ettiler. Ancak sarayın, ulemânın ve yenîçerilerin desteğini arkasına alan Köprülü isyanı bastırdı. Sipahilerin yoğun olarak barındıkları Yenicami Hanı ile Elçi Hanı'na baskınlar düzenlenip ele geçirilen sipahi ağaları Sultanahmet Meydanı'nda idam edildi (Mehmed Halife, s. 52-58; Akkaya, s. 145-148); 1687'de asker yine malî buhran yüzünden maaşlarını alamayınca ayaklandı ve Avusturya cephesini terkederek IV. Mehmed'i tahttan indirip yerine II. Süleyman'ı çıkardı. İstanbul'u dolduran sipahi ve yenîçeri zorbalarının şehirde aylarca es-tirdikleri terör nihayet halkın isyanıyla ortadan kaldırılabilirdi (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 251-281; Silâhdar, II, 295-344; *İsâzâde Târîhi*, s. 205-209). Bu hadise kapıkulu sipahilerinin katıldığı son büyük isyan oldu. 1826'da Yenîçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra toplanan şûrada bu ocağın da lağvı kararlaştırıldı. Sadrazamın huzuruna bizzat gelen sipahilere ulûfelerine karşılık olmak üzere gümrükten maaş tahsis edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, D.SVM, nr. 36068, s. 154-168; nr. 36780, s. 2; BA, HH, nr. 30818, 30875, 31057; BA, MD, nr. 13, hk. 164/1170; nr. 14, hk. 372/525; BA, Cevdet-SM, nr. 2054, 2151, 3678, 4210, 5304, 6888, 6890, 8703, 8887; BA, Cevdet-Askeriye, nr. 2450, 13633, 19771, 24765, 44553; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 23044; BA, Cevdet-Maliye, nr. 7446; H. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1987, s. 87-97, 193, 198-200; *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* (haz. Yaşar Yücel), Ankara 1988, s. 15-18, 37-38, 99-100, 109-110, 112-123, 185-189; O. G. de Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm* (trc. Aysel Kurutluoğlu), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 100-106, 117, 124-126, 140-141, 185-186; Selânikî, *Târîh* (İpşirli), I, 209-211; *Gelibolu Mustafa Âli ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri* (haz. Faris Çerçi), Kayseri 2000, II, 253-258; S. Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581* (nşr. H. Stein, trc. S. Türkis Noyan), İstanbul 2004, s. 172-178, 183; Hasanbeyzâde Ahmed, *Târîh* (haz. Şevki Nezihi Aykut), Ankara 2004, III, 682-736, 944-945, 1032-1037; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), tür.yer.; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Târîhi* (haz. Ziya Yilmazer), Ankara 2003, II, tür.yer.; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Rauzatü'l-ibrâr Zeyli* (haz. Nevzat Kaya), Ankara 2003, s. 2-17; Mehmed Halife, *Târîh-i Gilmânî* (haz. Ertuğrul Oral, doktora tezi,

2000), MÜ Türiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 17-29, 52-58; J. de Thévenot, *1655-1656'da Türkiye* (trc. Nuray Yıldız), İstanbul 1978, s. 183-192; *Albertus Babouvius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları: Topkapı Sarayı'nda Yaşam* (trc. Ali Berk-tay), İstanbul 2002, s. 37-38, 57-62; J.-B. Tavernier, *Bir Fransız Seyyahın Gözüyle Topkapı Sarayı'nda Yaşam: Büyük Senyörün Sarayı* (trc. Haluk Yanardağ), İstanbul 2005, s. 171-172; B. W. Wratislav, *Anılar: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler* (trc. M. Süreyya Dilmen), İstanbul 1981, s. 67-69; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyân fî Kavânîn-i Âli-i Osmân* (haz. Sevim İlgiçli), Ankara 1998, s. 95-96; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 251-281; Silâhdar, *Târîh*, II, 295-344; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askeri Vaziyeti*, s. 96-101 vd.; *İsâzâde Târîhi* (haz. Ziya Yilmazer), İstanbul 1996, s. 205-209; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I-II, tür.yer.; Ziya Akkaya, *Vecdî, Devri ve Eseri* (doktora tezi, 1957), AÜ DTÇF, s. 81-91, 133-138, 145-148; A. H. Lybyer, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi* (trc. Seçkin Cılızoğlu), İstanbul 1987, s. 97-98, 293-294; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994, I, 337-371; M. Tayyib Gökbilgin, "Sipahi", *İA*, X, 689-695.

ERHAN AFYONCU

SİPÂHİZÂDE MEHMED

(ö. 997/1589)

Osmanlı âlimi.

Tahsilini muhtemelen doğduğu Bursa'da tamamladıktan sonra ilmiyeye intisap edip 981'de (1573) Mustafa Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Gösterdiği başarıdan dolayı kendisine Üç Şerefeli Medrese (Edirne) pâyesi verildi. 987'de (1579) Sahn-ı Semân, 991'de (1583) Ayasofya müderrisliğine, ardından İzmir kadılığına getirildi. Bir yıl sonra Bağdat kadılığına, 997'de (1589) tekrar İzmir kadılığına tayin edildi ve orada vefat etti (Atâî, s. 309-310).

Eserleri. 1. *Evdâhu'l-mesâlik ilâ marîfeti'l-büldân ve'l-memâlik*. Coğrafya-tarih konularının işlendiği kitapta denizler, göller, nehirler, dağlar ve tepeler anlatılmış, ardından alfabetik sırayla şehir ve ülkeler hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Eserin başlıca kaynakları Ebû'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı ile İbn Abdülhak el-Bağdâdî'nin *Merâşidü'l-ittılâ*'dır. 980'de (1572) tamamlanarak III. Murad'a sunulan ve ansiklopedik mahiyeti sebebiyle yaygın bir şekilde kullanıldığı anlaşılan kitabın çeşitli kütüphanelerde birçok nüshası mevcut olup Mehdi İd er-Ravâdiyye tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1427/2006). 2. *Muhtasarı Evdahi'l-mesâlik ilâ marîfeti'l-büldân ve'l-memâlik*. So-

kullu Mehmed Paşa'nın emriyle *Evdaḥu'l-mesâlik*'in kısaltılarak Türkçe'ye çevrilmiş şekli olup paşaya sunulan eser tarih ve coğrafya lugatı niteliğindeki Türkçe kitapların ilki olması bakımından önemlidir (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 856). 3. *Enmûzecü'l-fünûn fi'l-ma'âri-fi'l-âmmе*. Taşköprizâde'nin *Mevzûâtü'l-ulûm*'u tarzında yazılan ve tefsir, hadis, kelâm, usûl-i fıkıh, ferâiz, meânî, tıp ve astronomi gibi ilimlere yer veren kitap Sinan Paşa'ya sunulmuştur (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2151; İsmihan Sultan, nr. 303). 4. *Tercümetü Durûbi'l-emsâl* (Ârif Hikmet Ktp., nr. 3495). 5. *Risâle fi't-tefsir* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 390). 6. *Hâşiye-i Şerhu Tecrîd* (Osmanlı Müellifleri, III, 66). 7. *Hâşiye alâ Şerhi Hikmeti'l-ayn* (a.g.e., a.y.).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâi, Zeyl-i Şekâik, s. 116, 297, 308, 309-310; *Keşfü'z-zunûn*, I, 465; *Osmanlı Müellifleri*, III, 65-66; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 259; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, İstanbul 2006, I, 45; *Mu'cemû'l-mahtûṭâtü'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Ânâṭûl* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], III, 1283.

MAHMUT KAYA

SİPEHSÂLÂR

(سپهسالار)

Ortaçağ İslâm devletlerinde başkumandan hakkında kullanılan bir terim.

Farsça *sipeh* (ordu) ve *sâlâr* (kumandan) kelimelerinden oluşan *sipehsâlâr* (ispehsâlâr) Arapça'ya *isfehsâlâr* (isbehsâlâr) şeklinde geçmiştir. Arapça'da aynı unvanı ifade etmek üzere *sâhibü'l-ceyş* tabiri de kullanılmaktadır. Sipehsâlâr teriminin kullanımı IV. (X.) yüzyılda Deylemli ve diğer İran toplulukları arasında yayılmıştır. Bu devirde Irak Büveyhî Emîri Bahtiyâr'ın iki Türk kumandanına sipehsâlâr unvanını verdiği görülmektedir. Adudüddeve döneminden sonra Büveyhî eyaletlerinde yaşanan kargaşa sırasında sadece "kumandan" veya "subay" anlamında kullanılmaya başlanmış, ancak diğer hânedanlar arasında asıl anlamını korumaya devam etmiştir. Mese-lâ Saffârîler devrinde Bars-ı Deylem adlı birinin Ebû'l-Hüseyn Tâhir tarafından sipehsâlâr tayin edildiği bilinmektedir. Sâmânîler'de savaşlara çoğu zaman Horasan valileri kumandanlık ettiğinden bu valilere sipehsâlâr unvanı da verilmiştir. Sipehsâlâr Horasan şeklinde kaydedilen bu unvan askerî anlamda Horasan orduları başkumandanını, mülkî olarak da Horasan valisini ifa-

de ederdi. Sâmânîler döneminde sipehsâlâr-ı Horasan görevine Muhtâcoğulları ve Simcûrîler'e mensup kumandanlar getirilmiştir. Horasan sipehsâlârlığına tayin edilenlere bayrak ve hil'at verilir.

Gazneliler'de de ordu kumandanı için sipehsâlâr unvanı kullanılmış, Nasr b. Sebük Tegin ve kardeşleri Mahmud ve Yûsuf gibi hânedan mensupları sipehsâlâr olarak tayin edilmiştir. Gazneliler devrinde sipehsâlâr bir eyalet idaresinde hem orduların başkumandanlığını hem de valilik görevini bir arada yürütmekte, bulunduğu bölgede kendi adına hutbe okutabilmekteydi. Nitekim Nasr b. Sebük Tegin adına Sistan'da hutbe okunmuştu (Ramazan 400 / Nisan-Mayıs 1010). Ahmed b. Ali Nûştegin sipehsâlâr ve vali olarak Kirman bölgesine gönderildiğinde kendisine kemer, iki tuğlu külâh, davul, bayrak ve beş fil verilmiştir. Gazneli ordusundaki Hintli birliklerin kumandanına sipehsâlâr-ı Hindûyân adı veriliyordu. Büyük Selçuklular'da bütün kuvvetlerin başkumandanına sipehsâlâr-ı büzürg veya emîr-i sipehsâlâr (isfehsâlâr) denilirdi. Sipehsâlâr ordunun eğitiminden, sa-vaşa hazır bulunmasından, sevk ve idaresinden sorumluydu. Nizâmülmülk sultanın büyüklerle, sipehsâlârla ve amîdler ile oturup kalkmamasını bunun hükümdarın haşmetine zarar vereceğini, ayrıca sipehsâlârlık görevinin gençlere değil tecrübeli yaşlılara verilmesi gerektiğini kaydederek. Selçuklu döneminde de sipehsâlâr aynı zamanda vali olarak görev yapıyordu. Emîr-i sipehsâlâr unvanı Hârizmşahlar'ın divanından çıkan resmî mektuplarda ve tayin beratlarında da görülmektedir. Hârizmşahlar da uçlarda faaliyette bulunan birliklerin kumandanları için "kur (uc) isfehsâlâr" tabirini kullanmışlardır. Sipehsâlâr ve emîr-i sipehsâlâr unvanları Anadolu Selçukluları askerî teşkilâtında da beylerbeyi (emîr-ül-ümerâ) unvanı gibi kullanılıyordu.

Fâtımîler, Börîler, Zengîler ve Memlûk-ler'de de bu unvan mevcuttu. Fâtımîler'de sipehsâlârlık sâhibü'l-bâbdan sonra ge-

len önemli bir görev unvanı olup tablâhâ-ne emîrlere verildi (Kalkaşendî, IV, 6). Zengîler hânedanının kurucusu İmâdüddin Zengî'nin birçok unvanı arasında "el-emîr-ül-isfehsâlâr el-kebîr" de vardı (İbnü'l-Kalânîsî, s. 443). Memlûkler'de isfehsâlâr tablâhâne emîrlere şeref unvanı olarak verilmiştir. Ancak Kalkaşendî, İbn Fazlullah el-Ömerî'den naklen VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren bu unvanın terkedildiğini kaydederek (*Şubḥu'l-a'sâ*, IV, 6).

Aynı terim İlhanlılar, XVI. yüzyıl başlarına kadar Hindistan'daki müslüman devletler ve Safevîler döneminde de kullanılmıştır. Safevîler'de başlangıçta başkumandanlar için emîr-ül-ümerâ ve kürcubaşı (kurcubaşı) tabirlerine yer verilirken Şah I. Abbas'tan itibaren sipehsâlâr-ı İrân, sipehsâlâr-ı küll-i leşker-i İrân tabirleri kullanılmaya başlanmıştır. Kaçarlar'da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sipehsâlâr unvanına yer verildiği görülmektedir. Bu unvan Osmanlı döneminde nâdiren kullanılmıştır. Meselâ II. Murad döneminde Anadolu beylerbeyi için "Anatol'un sipehsâlâr-ı" denilmiştir (Hadîdî, s. 32, 210). Osmanlı Devleti'nde başkumandanların genel unvanı serdar veya seraskerdi. Bazı XVIII. yüzyıl kaynaklarında ikisinin bir arada "serdâr-i sipehsâlâr" şeklinde geçtiği görülmektedir (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 154). Ayrıca Kuyucu Murad Paşa için sadrazam ve sipehsâlâr-ı ekrem unvanları kullanılmıştır (Ayn Ali, s. 85). Abbâsîler'de ise yüksek rütbeli ve nüfuzlu askerlerden oluşan birliklere isfehsâlâriyye adı verilmiştir (İbnü'l-Cevzî, VIII, 29, 35, 55, 64, 72-73).

BİBLİYOGRAFYA :

Gerdîz, *Zeynü'l-aḥbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 84, 153, 160-163, 165, 167-168; *Târîḫ-i Sîstân* (nşr. Bahâr), Tahran 1314 hş., s. 258, 308, 310, 357-358; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîḫü Dimaşk* (Zekkâr), s. 443; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VIII, 29, 35, 55, 64, 72-73; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 91, 160; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), s. 173, 366; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, IV, 6; Yahyâ b. Ahmed es-Sirhindî, *The Târîḫ-i Mubârekshâhi* (trc. K. K. Basu), Karachi 1977, s. 6-7; Hadîdî, *Tevâriḫ-i Âl-i Osmân* (nşr.